

**ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԱՐՉՍԱՐԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

ԷՂՈՒԱՐԴ ԶՈՀՐԱԲՅԱՆ

Հայաստանի հանրապետությունը 1995 թ. հուլիսի 5-ին ընդունված սահմանադրությամբ բաժանվեց վարչատարածքային նոր միավորների՝ մարզերի:

Դրա հիմքում, ինչպես նաև նախորդ բոլոր բաժանումների ժամանակ, ընկած էր տնտեսական բաղադրիչը և կառավարման արդյունավետության բարձրացման պահանջը: Տնտեսական գործոնի գերակայությունը ինքնին ենթադրում է սոցիալական տարաբնույթ ենթակառուցվածքների առկայություն, որոնց միջոցով լուծվում են աշխատատեղերի, զբաղվածության ժողովրդագրական, կրթության, առողջապահության և այլ հիմնահարցեր:

Այս համատեքստում դիտարկվում է արդեն տևական ժամանակ շրջանառության մեջ դրված գյուղական համայնքների խոշորացման ծրագրի նախագիծը: Մեր կարծիքով, առաջարկվող վարչատարածքային նոր վերափոխությունը իրատեսական չէ և չի կարող նպաստել գյուղական համայնքների արդյունավետ կառավարմանը և առկա սոցիալական դժվարին խնդիրների լուծմանը: Անհրաժեշտ է, ոչ թե մեխանիկորեն միացնել գյուղական համայնքները, այլ խթանել դրանցից յուրաքանչյուրի համամասնական զարգացմանը:

Բանալի բաներ . վարչատարածքային բաժանում, սոցիալական հիմնախնդիրներ, ագրոքաղաք, սեփականաշնորհում, ենթակառուցվածք, գյուղերի խոշորացում, պաշտպանունակություն, նյութական ռեսուրսներ, սոցիալական լարվածություն, զբաղվածություն, արտագաղթ, սահմանամերձ գյուղեր, ռազմականացված բնակավայրեր, <<ժողովրդագրական ձմեռ>>, շրջանացման ծրագիր:

Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի և հասարակության սոցիալական կառուցվածքի բնականոն ձևավորման գործընթացների դիտանկյունից բացառիկ նշանակություն ունի երկրի վարչատարածքային խելամիտ և հեռատես բաժանման գործոնը: Վերջինիս՝ բոլոր անհրաժեշտ և բավարար պայմանների իրատեսական հաշվառմամբ կենսագործումը, հանրապետության ազգաբնակչության համամասնական տեղաբաշխումը, քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի ներդաշնակ ու արդյունավետ համակցությունը, երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ու քաղաքական կայունության աներկբա երաշխիքներն են: Ինչպես հուշում է պատմական փորձը, հիշյալ գործոնների անտեսումը, դրանց գիտակցված կամ չմտածված շրջանցումը, ձևախեղումը, անհեռատես ու անտրամաբանական փորձարարությունը հանգեցրել են անուղղելի, երբեմն էլ աղետալի հետևանքների:

Հայաստանում պատմականորեն գյուղն է եղել երկրի հիմքերից մեկը, գյուղացին ու գյուղական համայնքն են եղել նյութական բարիքների հիմնական արտադրողը, երկրի պաշտպանությունն իրականացնողն ու աշխարհագորը համալրողը, հարկատու հիմնական օղակը: Գյուղերն Հայաստանում, մասնավորապես սահմանայիններն՝ ունեցել են անվիճելիորեն պաշտպանական կարևոր

նշանակություն: Հայոց գրեթե բոլոր արքայատոհմերն ու արքաները, քաջ գիտակցելով այդ հանգամանքը, մշտապես խրախուսել են գյուղերի ստեղծումը, նպաստել դրանց ամրապնդմանը կարևորելով ոչ միայն դրանց տնտեսական, այլև ռազմավարական ու պաշտպանական նշանակությունը: Այսպես, Ք. ա. 5-րդ դարի հույն պատմիչ և զորավար Քսենոփոնը, նկարագրելով Հայաստանով հունական զորքերի նահանջի երթուղին, հիշատակում է նաև հայկական գյուղերի մասին: <<Գետն անցնելուց հետո հելլենները կեսօրվա շուրջ դասավորվեցին ու ճանապարհ ընկան Արմենիայի միջով: Այն գյուղը, ուր նրանք հասան, մեծ էր և ուներ ապարանք սատրապի համար, իսկ տների մեծագույն մասի վրա կային աշտարակներ:... Այնուհետև գնացին երեք կայան տասնհինգ փարսախ, մինչև Տելեբոսս գետը: Այն գեղեցիկ էր, բայց ոչ մեծ, իսկ գետի մոտակայքում կային շատ գյուղեր: Այս վայրը կոչվում էր արևմտյան Արմենիա>>¹: Մշակութային առումով գյուղն ու հասարակ գյուղացին է պահել, պահպանել ու շարունակաբար ժառանգել հաջորդ սերունդներին ազգային արժեքները՝ ավանդույթներն ու սովորույթները, ծեսերը, լեզուն, կենցաղավարությունը, հյուրընկալությունը, հումանիստական գաղափարները: Դրա վառ ապացույցը հելլենիզմի դարաշրջանն է /3-րդ դ. մ. թ. ա. – 3-րդ դ. մ. թ./: <<Դարավոր ավանդական ըմբռնումների և մշակույթի առկայությունը մի կողմից, նոր հելլենիստական բնույթի հասարակական հարաբերությունների, գաղափարների և մշակութային ավանդույթների առաջացումն ու զարգացումը մյուս կողմից, պայմանավորեցին երկու հիմնական ուղղությունների զարգացումը հին հայ մշակույթի մեջ: Դրանցից առաջինը ավանդական ժողովրդական ուղղությունն էր, իր բնիկ տեղական և արևելյան արմատներով ու ակունքներով, որը զարգանում էր ժողովրդական, մանավանդ գյուղական լայն զանգվածների մեջ, անդրադարձնելով ժողովրդական ըմբռնումները, պատկերացումները, ավանդույթներն ու ճաշակը>>²:

Սոցիալ հոգեբանական տեսակետից, հասարակության զանգվածային հատվածը ներկայացնելով, հայ գյուղացին առավել ամուր էր կապված հայրենի հողին, իր բնակավայրին: Քաղաքակիրթ նստակյաց ժողովուրդներին բնորոշ արարելու, հարենի հողը սրբագործելու մղումը լծորդված է ցանկացած հայ գյուղի ու գյուղացու տեղական հայրենասիրությանը:

Պատմական այս փոքրիկ ակնարկի խորապատկերի վրա՝ ավելորդ չէ նկատել, որ ցանկացած բարեփոխում, հատկապես վարչատարածքային բաժանումների ժամանակ, պետք է լինի մանրակրկիտ ու համակողմանի հիմնավորված, տրամաբանված՝ բացառելով դրա հետևանքով նորանոր էլ ավելի բարդ խնդիրների առաջացումը ու դրանք հաղթահարելու նպատակով լարված ջանքերի, միջոցների ներդրման պահանջը: Որպեսզի աավածը մերկապարանոց չհնչի և լինի առավել համոզիչ, անհրաժեշտ է ծանոթանալ ՀՍՍՀ պետպլանի տնտեսական շրջանացման 1926թ. հանձնաժողովի նյութերին ու առաջարկություններին, որոնք դրվեցին 1929-1930թ. տնտեսական սկզբունքով վարչատարածքային բաժանման հիմքում: Հետագայում 1957, 1966, 1970, 1977թթ. կազմվել են տնտեսական շրջանացման նոր սխեմաներ: Դրանցում, անտարակույս, հաշվառված էին սոցիալ- տնտեսական այն բոլոր տեղաշարժերը, որոնք արձանագրվել էին

¹ *Քսենոֆոն, Անաբասիս*, գիրք 4-րդ, ՀՍՍՀ ԳԱ, Երևան, 1970, էջ 91-93:

² Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՍՀ ԳԱ, հ.1, Երևան 1971, էջ 848:

Հայաստանում: Վարչատարածքային այդ սխեմաների հիմքում ընկած էին հետևյալ հիմնարար սկզբունքները՝

- ✓ տարածքը համախմբող, նրա համար կազմակերպիչ կորիզի դեր կատարող, բավարար հզորության տնտեսական կենտրոնի առկայություն,
- ✓ ձևավորված ու զարգացած ներքին տնտեսական կապերի համակարգ,
- ✓ աշխատանքի բաժանման որոշակի տնտեսական գործառույթներ,
- ✓ միասնական տրանսպորտային կողմնորոշում և ներքին տրանսպորտային ուղիների ամբողջական ցանց,
- ✓ առաջնահերթ լուծում պահանջող ուրույն տնտեսական խնդիրներ³

Հիշյալ սկզբունքների շարքին մեր օրերում ավելացել են նաև քաղաքական բաղադրիչը, ինչպես նաև երկրի պաշտպանունակության և անվտանգության ապահովման անխուսափելի պահանջը: Թվարկված սկզբունքների անտեսումը, կամ դրանց ոչ բավարար առկայությունը գյուղական համայնքների խոշորացման դեպքում կհանգեցնի հիդրայի մեծ գլխով, սակայն թույլ վերջույթներով, նույնիսկ առանց վերջույթների անկենսունակ օրգանիզմի ձևավորմանը: Վերջիններիս, ինչպես նաև հանրապետության տնտեսական զարգացման, ներքին և արտաքին միգրացիոն գործընթացների, աշխատուժի շուկայի առաջարկի և պահանջարկի անհամամասնության, ժողովրդագրական պատկերի փոփոխության տեսանկյունից լիովին հասկանալի են գիտական ու այլ մտավորական շրջանակների տագնապն ու մտահոգ արձագանքը գյուղական համայնքների խոշորացման շրջանավոր ծրագրի վերաբերյալ, մանավանդ, որ ոչ հեռավոր անցյալում մեր հանրապետությունում նման անհիմն փորձի իրականացումն ավարտվել է լիակատար ձախողմամբ:

Մինչև 1950-ական թթ. հանրապետության տարածքում եղել է ավելի քան 1200 գյուղական բնակավայր: Հայաստանի կառավարությունը 1951-1955թթ նոր ոռոգվող հողերի յուրացման համար որոշեց, վերաբնակեցնել 11 հազ. գյուղացիական տնտեսություններ հիմնականում լեռնային շրջաններից:

1950թ. մայիսի 30-ին ՀամԳ/Բ/Կ կենտկոմը որոշեց խոշորացնել մանր կոլտնտեսությունները, որի հիման վրա ԽՍՀՄ նարարարների խորհուրդը հունիսի 7-ին ընդունեց միջոցառումների ծրագիր⁴: Հայաստանում այն ևս իրականացվեց շատ արագ: Կոլտնտեսությունների թիվը 1950թ. վերջերին նվազեց՝ հասնելով 666-ի 1948թ. 1043-ի դիմաց⁵: Այդ տարիներին Հայաստանի վարչական քարտեզից ջնջվեց ավելի քան 270 գյուղական բնակավայր: Դա նշանակում էր, որ Հայաստանը կորցրեց այդ քանակով սոցիալ-տնտեսական, պաշտպանական միավոր:

1951թ. մարտի 4-ին «Պրավդա»-ն հրապարակեց ««ագրոքաղաքների»» ստեղծման նախագիծը, որով հանդես էր եկել ԽՍՀՄ ագրարային քաղաքականության ղեկավար Ն. Ս. Խրուշչովը մի ելույթում: Ագրոքաղաքը նմանվելու էր քաղաքի, որտեղ գյուղացին բազմահարկ շենքում պիտի ապրեր քաղաքային կենցաղավարությամբ: Քաղաքի և գյուղի միջև տարբերության վերացման գաղափարի թյուրընկալումը ենթադրում էր գյուղացիության և գյուղի վերացում:

³ Հայկական Սովետական հանրագիտարան, Սովետական Հայաստան, Երևան, 1987, էջ 309:

⁴ ՀԱՍ, ֆ.1, ց.30, գ.59, թթ.84-85:

⁵ **Ա. Վիրապյան**, Հյաստանը Ստալինից մինչև Խրուշչով, Հասարակական-քաղաքական կյանքը (1845-1957թթ.), ՀՀ ԳԱԱ, «Գիտություն», Երևան, 2001, էջ 24:

Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի քարտուղար Գր. Հարությունյանը քաջ գիտակցելով խնդրո առարկայի աղետալի հետևանքները, որով Հայաստանը կմնար առանց գյուղերի, վճռականորեն հանդես եկավ այդ նախագծի դեմ: 1951թ. մարտի 20-ին բացված ՀԿ/ԲԿ 15-րդ համագումարում Գր. Հարությունյանը նշում է. «Ամենից առաջ ագրոքաղաքների՝ այդ հիբրիդի մասին: Առաջարկում են ագրոքաղաքներ կառուցել, բայց չեն բացատրում, թե ինչ տարբերություն պետք է լինի գյուղի ու ագրոքաղաքի կամ ագրոքաղաքի ու քաղաքի միջև: Ինձ թվում է, որ այդ առաջարկների մեջ կա ավելի շատ ֆանտաստիկա, քան գյուղի ռեալ պահանջները: Նրանք մանր կոլխոզները, իբրև արտադրական միավորներ մեկ խոշոր կոլխոզային տնտեսության մեջ միավորելու պատմական անհրաժեշտությունը մեխանիկորեն նույնացնում են մանր գյուղերը մեկ խոշոր գյուղի մեջ միավորելու հարցի հետ»⁶: 1950թ. վերջերին նախապատրաստական աշխատանքներ սկսվեցին «ագրոքաղաքների» շինարարության համար: Ձեռնարկվեց առաջին 23 ագրոքաղաքների նախագծումը, հատկացվեցին հողատարածքներ: Հայգյուղչինի 1951թ. աշխատանքի ծրագրերում նախատեսվել էր 1.500 հազ. ռուբլի ագրոքաղաքների շինարարության համար: 1951թ. ապրիլին, գիտակցելով սխալը, ՀամԿ/ԲԿ Կենտկոմը փակ նամակ տարածեց, որտեղ մեղքը բարդվում էր տեղական կազմակերպությունների վրա⁷:

Կարծում ենք, որ պատմական այս իրողությամբ լիովին ակնհայտ է դառնում այն լուրջ մտահոգությունը, որն առկա է գյուղական համայնքների խոշորացման շրջանավոր ծրագրի առնչությամբ: Այս կապակցությամբ դիտարկենք, առաջին հայցքից բավականին պարզ թվացող մի խնդիր, որն ավելի կհատակեցնի մեր դիրքորոշումը քննարկվող հիմնահարցի վերաբերյալ: Այսօր, ցավոք, թե առօրյա խոսակցական լեզվից և թե, մասնավորապես մասնագիտական գրականությունից դուրս է մղվում գյուղ եզրույթը, իր տեղը զիջելով գյուղական համայնք հասկացությանը: Մեր կարծիքով, այս երկուսի միջև, չնայած ընդհանրություններին, գոյություն ունի որոշակի նուրբ տարբերություն: Գյուղը ավելի լայն հասկացություն է, որը բովանդակում է գյուղն ամբողջության մեջ՝ իր ավանդույթներով, ծիսական արարողությունների որոշակիությամբ, ինքնատիպ տարածքով դաշտերով, հանդերով, անտառներով, արտավայրերով, անասուններով, գյուղական ողջ բնակչությամբ: Գյուղական համայնքը լիարժեք չի արտացոլում գյուղ երևույթի բուն էությունը, հետևապես նաև դրա զարգացման միտումներն ու հեռանկարները: Այստեղից էլ այն թյուրըմբռնումը, թե իբր գյուղական համայնքների խոշորացման ծրագիրը գյուղի համար որևէ վտանգ չի ներկայացնում: Եթե գյուղը և համայնքը նույն բովանդակությունն ունեն, ուրեմն տեղի է ունենալու գյուղերի խոշորացման գործընթաց: Այլ կերպ ասած, գյուղերի մեխանիկական միավորումը դիտակվում է իբրև համայնքների խոշորացում:

Փորձենք հասկանալ նախ թե որն է այդ վերափոխումների նպատակը, նրա սոցիալական արժեքը, այն արդյոք իրականացվելու է գյուղի զարգացման իրատեսական և հեռանկարային որոշակի երաշխավորված ծրագրի շրջանակնե-

⁶ Գր.Հարությունյան, Հաշվետու զեկուցում ՀԿ(Բ)Պ 15-րդ համագումարում, էջ 54-56:

⁷ Ա.Վիրապյան, Հայաստանը Ստալինից մինչև Խրուշչով, Հասարակական-քաղաքական կյանքը (1845-1957թթ.), ՀՀ ԳԱԱ, «Գիտություն», Երևան, 2001, էջ 25:

րում, դարերի պատմություն ունեցող հայ գյուղը ամրապնդելու, գյուղացու կյանքը բարելավելու, արտագաղթը կասեցնելու, ժողովրդագրական խաթարված պատկերը վերականգնելու հստակ մշակված մեխանիզմներով: Ծրագիրն արդյոք բովանդակում է այն բոլոր պատասխանները, որոնք կարող են ի հայտ գալ համայնքների խոշորացման գաղափարի իրականացման հետևանքով, արդյոք այն ևս նախորդների նման իրավիճակային լուծման անհեռատես դրսևորում և անհեռանկար քայլ չէ: Արդյոք համայնքների խոշորացման նպատակով ծախսերը համարժեք են լինելու իրագործվելիք ծրագրի ակնկալվող արդյունքներին: Եվ վերջապես ինչ կտա մեզ Հայաստանում գյուղական համայնքների խոշորացումը:

1991թ. Հայաստանի անկախացումից անմիջապես հետո Հայկ. ՄՍՀ զարգացման աննախընթաց մակարդակի հասած բազմաճյուղ արդյունաբերության և ինտենսիվ ուղու վրա դրված գյուղատնտեսության տնտեսագիտական ոչ մի օրինաչափության չհամապատասխանող սեփականաշնորհումը, հապճեպորեն իրականացված ագրարային վերափոխությունները կտրուկ փոխեցին հողային ու տնտեսական հարաբերությունները գյուղում: Միանգամից լուծարվեցին բոլոր կոլտնտեսություններն ու սովխոզները, եթե անգամ դրանք աշխատում էին շահութաբերությամբ: Վերացվեցին տասնամյակների ընթացքում գյուղում ձևավորված ենթակառուցվածքները, մի քանի 100 հազ. հեկտար հողատարածքներ վերածվեցին արոտավայրերի ու խոպանի: Հողի սեփականաշնորհման հետևանքով հանրապետությունում առաջացան շուրջ 325 հազար գյուղացիական տնտեսություններ: Մասնատված, մանր գյուղացիական տնտեսությունները չէին կարող և չդարձան գյուղատնտեսության ապրանքային արտադրության հիմք: Գյուղացիական տնտեսությունների հետագա միավորումն ու խոշորացումը դարձավ անխուսափելի անհրաժեշտություն, որն ուներ բացառապես տնտեսական բովանդակություն: Չնայած դրան, հողի շուկան ձևավորվում է դանդաղ և գյուղացիական տնտեսություններում առայժմ չի նկատվում խոշորացման միտում⁸: Տնտեսության ագրարային հատվածի արտադրողականության բարձրացման համար անհրաժեշտ է պետական աջակցության մեխանիզմների համակողմանի կիրառում այն հաշվով, որ ճյուղում զբաղված աշխատուժի մի զգալի մասը վերաբաշխվի տնտեսության այլ ճյուղերում: Եթե ՀՀ ագրարային հատվածում զբաղված է աշխատուժի 41,4 տոկոսը, ապա Իսրայելում այդ ցուցանիշը կազմում է ընդամենը 2 տոկոս⁹ :

Դժբախտաբար, մեզանում ինչպես 1950-ական թվականներին գյուղացիական տնտեսությունների, հողատարածքների միավորումը, տնտեսությունների խոշորացումը թյուրիմացաբար ընկալվում է որպես գյուղերի կամ գյուղացիական համայնքների խոշորացում, դրանց անտրամաբանական միավորման ճանապարհով: Մակայն ակնհայտ է, որ դրանք միանգամայն տարբեր գործընթացներ են: Նման թյուրըմբռնման հետևանքով հիմնախնդրի լուծմանն ուղղված ձեռնարկվելիք քայլերը կարող են հանգեցնել կոպիտ սխալների հետևյալ պատճառներով.

- Պատմականորեն Հայաստանում գյուղական բնակավայրերը տեղաբաշխվել են որոշակի օրինաչափությամբ, բնապատմական, կլիմայական ա-

⁸ *Հ.Սարգսյան, Ա.Սարկոսյան*, Հայաստանի տնտեսության վերափոխումները և վերելքի հոռանկարները, Երևան, 2014, էջ 354:

⁹ Նույն տեղում, էջ 362:

ռանձնահատկությունների, հաղորդակցության ճանապարհների հաշվառմամբ, սոցիալ-տնտեսական պայմանների և որ ամենակարևորն է պաշտպանական գործոնների համադրմամբ: Հայաստանում գյուղերը գերազանցապես ունեն պատմական դարավոր անցյալ՝ իրենց բնորոշ ինքնատիպ խնդիրներով ու պայմաններով: Գյուղերի արհեստական միավորման հետևանքով ոչ միայն կանտեսվեն, ընդհանուրի մեջ կտարալուծվեն տվյալ գյուղի համար էական խնդիրները, այլև գյուղերի ինքնատիպ զարգացման հեռանկարները կմղվեն ետին պլան:

- Համահարթեցման պատճառով գյուղերը ոչ միայն կկորցնեն իրենց զարգացման բնորոշ դիմագիծը, այլև կսահմանափակվեն նրանց ազատությունները տնտեսական ոլորտում, որի հետևանքով փոքր գյուղերի գոյությունը կդրվի հարցականի տակ և որ ավելի հավանական է, դրանք աստիճանաբար կվերանան Հայաստանի վարչական քարտեզից:

- Համայնքների խոշորացման արդյունքում միավորող կենտրոնը կվերածվի տեղական բյուրոկրատական շահերն սպասարկող օղակի: Չտիրապետելով անհրաժեշտ և բավարար սոցիալ-տնտեսական, նյութական ռեսուրսների և առանց այդ էլ մեզ հայտնի շատ պատճառներով, գյուղական համայնքների դեկավարների իրավասություններն անսահմանափակ չեն: Համայնքների խոշորացումը կհանգեցնի գերհագեցած պարտավորություններով, սակայն սահմանափակ իրավասություններ ունեցող գյուղական պատասխանատուի կերպարի ձևավորմանը:

- Ինչպես ցույց է տալիս անցյալի տխուր փորձը, կարճ ժամանակահատվածում ամբողջ ուշադրությունը կբևեռվի այն գյուղի վրա, որտեղ գտնվում է համայնքապետարանը, իսկ միավորված փոքր գյուղերը, գտնվելով իրարից 10-20 կմ հեռավորության վրա, անուշադրության կմատնվեն և կգրկվեն բնականոն զարգանալու հեռանկարից ու կարճ ժամանակ անց կդադարեն գոյություն ունենալուց: Համայնքների խոշորացման հետևանքով գյուղում կմեծանա սոցիալական լարվածությունը. կնվազեն աշխատատեղերը, շատերը կձգտեն դեպի կենտրոն:

- Անհրաժեշտ ուշադրությունից դուրս մնալով գյուղացին կբռնի ներքին միգրացիայի կամ արտագաղթի ճանապարհը:

- Ազգաբնակչության նվազման դեպքում մասնավորապես սահմանամերձ գյուղերը կկորցնեն իրենց պաշտպանական նշանակությունը:

- Զգալիորեն կդժվարանա կենտրոն համայնք շփումները: Գյուղ-մարզապետարան հարաբերությունները կդառնան միջնորդավորված, դժվարամատչելի և սահմանափակ:

Վերոհիշյալ պնդումներն ավելի համոզիչ և առարկայական են դառնում, երբ դրանք դիտարկում ենք հանրապետության գյուղական բնակավայրերի ժողովրդագրական պատկերի ընթացիկ ոչ շահեկան փոփոխության, գյուղական բնակչության զբաղվածության, արտաքին միգրացիայի, սոցիալ-մշակութային, կրթական, առողջապահական հիմնախնդիրների համապատկերի վրա:

2001թ. մարդահամարի տվյալներով Հայաստանի հանրապետության մշտական ու առկա բնակչության թվաքանակները, կազմելով 3,2 և 3,0 մլն մարդ, գրեթե 600 և 800 հազարով պակաս են եղել 2001 թ. սկզբի ընթացիկ հաշվառման տվյալներից՝ 3802,4 հազար մարդ: 2007 թ. տարեկերջի դրությամբ Հայաստանի Հանրապետության մշտական բնակչությունը կազմել է 3229,9 մարդ, ընդ որում

քաղաքային բնակչությունը՝ 2069,3, իսկ գյուղական բնակչությունը՝ 1160,6 մարդ¹⁰: Անկախության վերականգնումից ի վեր, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական արմատական փոխակերպումների պայմաններում, որոշակի փոփոխությունների ենթարկվեց նաև հանրապետության քաղաքային և գյուղական բնակչության կառուցվածքային հարաբերակցությունը: Եթե 1989 թ. տարեկազմի դրությամբ քաղաքային բնակչության տեսակարար կշիռը կազմել է 68,4, ապա 2007 թ.՝ 64.1 տոկոս, իսկ գյուղական բնակչությունը համապատասխանաբար՝ 31.6 և 35.9 տոկոս¹¹: Գյուղատնտեսության ոլորտում 1991-1992 թթ. լայնածավալ սեփականաշնորհման արդյունքում մոտ 2 անգամ ավելացավ անվանական կամ ձևական զբաղվածների քանակը և մոտ 2 անգամ նվազեց աշխատանքի արտադրողականությունը, թույլ տալով բնակչության մի ստվար զանգվածի դիմակայել տնտեսական ճգնաժամը¹²: Գյուղական բնակչության թվաքանակի նկատվող այդ միտումները ժամանակավոր բնույթ էին կրում: Այսօր գյուղական բնակչության թվաքանակի կրճատում է դիտվում Հայաստանի Հանրապետության գրեթե բոլոր մարզերում, որի պատճառը բնական աճի նվազումն է ու արտագաղթը: Առանձին գնահատականների և ուսումնասիրությունների համաձայն, վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում Հայաստանից արտագաղթած 1 միլիոնից ավելի քաղաքացիների զգալի մասը գյուղի բնակիչներ են եղել: Զանգվածային արտագաղթի պայմաններում գյուղական համայնքների խոշորացման ծրագրի կենսակոչումը իրատեսական չէ, մանավանդ որ արդեն բացասական լուրջ փոփոխությունների ենթարկվել գյուղի ժողովրդական պատկերը արտագաղթի հետևանքով զգալիորեն նվազել է բնակչությունը, կրճատվել է ծնելիությունը, ակնհայտ են գյուղի ծերացման միտումները: Այլ խոսքով Հայաստանի շատ գյուղերի սպառնում է «ժողովրդագրական ձմեռված» վտանգը¹³: 2010 թ. գյուղում ընդհանուր գործազրկությունը կազմել է 11 տոկոս: Գյուղական գործազուրկների մի մասը/ 75 տոկոսից ավելին/ չի ստանում նպաստ և սոցիալապես պաշտպանված չէ: Գյուղերում կրճատվել են սոցիալական ենթակառուցվածքների քանակը և հիմնական սոցիալական ծառայությունները, իսկ գոյություն ունեցողներն էլ չեն համապատասխանում ժամանակակից պայմաններին: Գյուղական վայրերում նախադպրոցական հիմնարկների թվաքանակը 1995-2009 թթ. 470-ից իջել է 219-ի/52,4 տոկոս/, հանրակրթական դպրոցներինը՝ 876-ից 860-ի, մշակութային օջախները՝ 317-ից մինչև 238-ի, գրադարանները՝ 968-ից մինչև 796-ի, տեղամասային հիվանդանոցները՝ 243-ից մինչև 218-ի¹⁴:

¹⁰ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական քաղաքականության ռազմավարություն, Երեվան, 2009, էջ 12:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 26:

¹² Նույն տեղում, էջ 28:

¹³ Ժողովրդագրական ցուցանիշների մի քանի բաղադրատարրերի առկայությունը՝ ծնելիության կրճատում, արտագաղթ, սեռերի միջև քանակական հավասարակշռության խախտում, բնակչության ծերացում և այլն, կազմում են «ժողովրդագրական ձմեռ» եզրի բավանդակությունը: Այն գործածության մեջ է մտել 20-րդ դարի վերջին եվրոպական երկրներում սկսված բնակչության ամենամյա նեղացված (սեղմված) վերարտադրության, այսինքն՝ բնակչության թվի նվազման առնչությամբ, որը անվանվել «բնակչության ձմեռ» կամ դեպոպուլյացիա, տե՛ս *Медков В.М., Демография, 2-ое изд., М., 2009, էջ 594, Մ.Մախապյան, Պատմաժողովրդագրական ուսումնասիրություններ*, Երևան, 2015, էջ 146:

¹⁴ ՀՀ սոցիալական վիճակը 2000թ., Վիճակագրական-վերլուծական ժողովածու, Երևան, 2002, Հայաստանի սոցիալական վիճակը 2009թ., վիճակագրական ժողովածու, Երևան, 2010:

Ակնառու է այն հակասությունը, որ գոյություն ունի ՀՀ կառավարության կողմից 2009թ. ընդունած Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական քաղաքականության ռազմավարության ծրագրի և գյուղական համայնքների խոշորացման շրջանավոր ծրագրի նախագծի միջև: Դրանցից առաջինը, ի թիվս բազմաթիվ այլ հարցադրումների, բնակչության տարածքային բաշխվածության անհամամասնության մեղմացման նպատակով՝ սահմանում է <<մարզերում առկա անհամաչափությունների կրճատում ապակենտրոնացման միջոցով և տնտեսության դինամիկ զարգացման նպատակով ռեգիոնալ ռեսուրսների զարգացում>>¹⁵: Ենթադրվում է, որ հիշյալ ռեսուրսների մեջ է մտնում նաև մարդկային ռեսուրսը: Մինչդեռ գյուղական համայնքների խոշորացման ծրագրի նախագծի ամբողջ տրամաբանության ելակետը կառուցված է կենտրոնացման սկզբունքի վրա: Մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է գնալ ոչ թե համայնքների մեխանիկական միավորման ու խոշորացման ճանապարհով, այլ գյուղական համայնքների ամբողջական, նրանց համամասնական ու հավասարակշռված զարգացման ճանապարհով: Այսօր Հայաստանի գյուղերից բնակչությունը հեռանում է ոչ թե հատկապես վարչատարածքային բաժանման աննպատակահարմարությունից դրդված, այլ գյուղում ստեղծված սոցիալ-տնտեսական ծանր պայմանների, նյութական միջոցների անբավարարության, կյանքը բարելավելու հեռանկարի բացակայության, սոցիալական անարդարության դրսևորումների պատճառներով: Հետևապես անհրաժեշտ է նկատի ունենալով յուրաքանչյուր գյուղի առանձնահատկությունները, զարկ տալ համապատասխան ենթակառուցվածքների ստեղծմանը՝ սկսած նախադպրոցական, դպրոցական, առողջապահական, մշակութային հաստատություններից, մինչև մեքենատրակտորային կայանների, մթերման կետերի, վերամշակող ձեռնարկությունների ստեղծումը: Այս քայլերի իրականացումը հնարավորություն կտա գյուղական բնակչությանը, գյուղի մարդկանց ընդգրկել ռազմավարական զարգացման տարաբնույթ ծրագրերի մեջ:

Գյուղերում նոր համապատասխան ենթակառուցվածքների ստեղծումը, մանկական հիմնարկների, երիտասարդական կենտրոնների, գրադարանների, բուժհիմնարկների, տարաբնույթ կրթօջախների կազմակերպումը, գոյություն ունեցողների պահպանումն ու ամրապնդումը, ձեռնարկությունների բացումը հնարավորություն կտա ստեղծել նոր աշխատատեղեր գյուղում, որոնք կդառնան հաստատուն օղակներ գյուղերից արտագաղթը կասեցնելու, գյուղական բնակչությանը գյուղում պահելու, ապրելու, գյուղը վերստին շենացնելու համար:

Առանձնակի ուշադրության են արժանի սահմանամերձ գյուղական բնակավայրերը, որոնց զարգացման համար անհրաժեշտ է մշակել հատուկ ռազմավարական հայեցակարգ: Դրամավարկային ճկուն և արտոնյալ հարկային քաղաքականության իրագործման ճանապարհով սահմանամերձ գյուղերը վերածել ռազմականացված բնակավայրերի, որի արդյունքում սոցիալական բազմաթիվ խնդիրներ ինքնըստինքյան կլուծվեն: Ի վերջո գյուղական համայնքների խոշորացման ծրագին որպես այլընտրանք կարող ենք առաջարկել վարչատարածքային բաժանման և տնտեսական շրջանացման նախկին սխեման, որն ավելի իրատեսական է և փորձված:

¹⁵ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական քաղաքականության ռազմավարություն, Երևան, 2009, էջ 78:

Эдуард Зограбян- Основные социальные задачи Республики Армении в контексте административно-территориального разделения. - По конституции, принятой 5 июля 1995г. Республика Армении разделилась на административно новые единицы-области.

В основе этого разделения, также как и во время предыдущих делениях, лежало экономическое составляющее и требование повышения эффективности правления. Превышение экономичвского фактора само по себе предполагает наличие социальной разнохарактерной структуры, с помощью которой решаются рабочие места, занятость, демография, образования, здравоохранение и другие вопросы. В этом контексте наблюдается уже длительное время вступивший в оборот проект укрупнения сельских общин.

По нашему мнению, предлагаемы преобразование не реально и не может содействовать результативному правлению и рещению существующих труднейших социальных задач. Непбходимо воссоединить сельские общины не механически, а наоборот, стимулировать пропорциональное развитие каждой из общин.

Eduard Zohrabyan-Social Problems in the Context of Administrative Division of Republic of Armenia-According to the Constitution adopted on the 5th of July 1995 the Republic of Armenia devided into new administrative units-regins .

Like in all previous divisions in the basies of that division layed the economic forming and demand of enereasing the productivity of governing. The exceeding of economic factors supposes the presence of various infrastructurs by means of which working places, employment, demography, education, helth service etc. are solved.

The enlargement of the rural communities is observed in this context.

In our opinion suggested new administrative transformations are not real and can't promote the effective governing and solve existing hard social problems. It is necessary to reunite rural communities not mechanically but stimulate each proportional development.